

Jurij Bondarev jako ruský fenomén a představitel epochy

Dne 29. dubna 2020 zemřel v Moskvě ve věku dožitých 96 let (narozen 15. 3. 1924), rodák z Orska v Orenburské gubernii, ruský sovětský spisovatel, povídkář, scénárista, romanospisec, esejista a koneckonců i veřejný činitel Jurij Vasilejič Bondarev; 2. dubna byl pohřben na Trojekurovském hřbitově.¹ Zemřel jako poslední představitel generace, která svůj spisovatelský osud spojila s „táním“ druhé poloviny 50. let 20. století, ačkoli namnoze začala psát o něco dříve: Grigorij Baklanov (1923-2009), Bělorus Vasil' Bykav (rusky Vasilij Bykov, 1924-2003), Vladimir Bogomolov (1924-2003), Vladimir Těndrjakov (1923- 1984) jsou jména, která generaci 60. let provázela životem. Byli to oni, kdo byl stře protistalinistický, depatetizovali literaturu, přehodnotili tzv. válečnou prózu, vytvořili znovu postavu malého ruského člověka, řadového vojáka. Esteticky nepřekročili práh tradičního realismu, v lecčems tendenčního, rozhodně nenavazovali na ruskou modernu ani avantgardu, spíše na klasické postupy 19. století,

¹ Bondarevovi jsem se věnoval v rozpětí desítek let běžnými recenzemi v literárních časopisech i denním tisku, ale i samostatnými studiemi: O novém románu J. Bondareva (diskuse o románu J. Bondareva Břeh, *Voprosy literatury* 1975, č. 9). *Rovnost* 3. 12. 1975, s. 5. Proti povrchnosti, váhavosti a zradě (J. Bondarev: *Volba*, Praha 1983). *Rovnost* 28. 9. 1983, s. 4. Próza návratů, účtování a jistot (J. Bondarev: *Okamžiky*, Praha 1983). *Kmen* 6/1984. Nedat zhořknout bylině lidského žití (J. Bondarev, *Igra*, 1985). *Světová literatura* 1985, č. 5, s. 236-238. Nezbytnost mravního očištění (Jurij Bondarev: *Hra*, Praha 1987). *Literární měsíčník* 1988, č. 9, s. 127-129. Neprávem odsouvaný Bondarev. *Rudé právo* 22. 3. 1994, s. 4. Žánrová struktura a emblematicnost apokalyptického románu Jurije Bondareva *Bermudský trojúhelník a souvislosti*. *Slavica Litteraria*, X 5, 2002, s. 53-62. Jurij Bondarev a jeho *Bermudský trojúhelník* (Recenze s ukázkami). *Alternativa Plus*, roč. VI, 2002, 3-4, s. 38-43. Jazyk literárního díla jako axiologický nástroj: román Jurije Bondareva *Bermudský trojúhelník* (K životnímu jubileu prof. Jána Doruľu). In: *Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch*. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľu. *Slavistický kabinet SAV*. Bratislava 2003, s. 265-278. Jazyk literárního díla jako axiologický nástroj: román Jurije Bondareva *Bermudský trojúhelník* (K životnímu jubileu prof. Jána Doruľu). In: *Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch*. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľu. *Slavistický kabinet SAV*. Bratislava 2003, s. 265-278. Diachronní dimenze ruského literárního textu (Puškin – Bondarev - Grjakalov). In: K. Lepilová a kol.: *Text a kontext*. Brno 2008, s. 86-107. Znovu k problému diachronní hloubky literárního textu. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Red.: Oľga Orgoňová. *Filozofická fakulta Univerzita Komenského, Katedra slovenského jazyka, Studia Academia Slovaca*, Bratislava 2011, s. 11-19.

původně všichni byli oficiálně oceňovanými představiteli sovětské epochy, i když její lidštější tváře; měli představu obnovené humanity, ale v rámci dané ideologie, což se většinou ukázalo jako iluzorní. Ale jen pro některé byl pád sovětského režimu a rozpad SSSR také osobní tragédií: většinou své názory změnili už za perestrojky zčásti i před ní s tím, že k zlomové situaci v sovětské inteligenci, která podporovala režim, byť s výhradami, byl konec 60. let a určitě i pražské jaro a jeho brutální potlačení. Tyto proměny názorů se Bondareva netýkaly.² Ostatně ani ostatní se neprojevovali nijak radikálně: až na výjimečné události a stanoviska, která bychom mohli haškovsky označit jako „mírný pokrok v mezích zákona“, se až do perestrojky nebyli výrazněji potrestáni, jako se to stalo účastníkům almanachu *Metropol* (12 exemplářů bylo vytvořeno v prosinci 1978, 1979 na základě vyvezeného exempláře almanach vyšel v USA v Ann Arbor v tehdy proslulém nakladatelství Ardis). Mnozí z kritiků režimu byli současně dlouhá léta jeho hájenou výstavní skříní, mohli volně jezdit po světě a režim snášel jejich kritické výpady pronášené v zahraničí i zdánlivě odvážná stanoviska, za něž však – na rozdíl od jiných – nenásledovala odplata (J. Jevtušenko). Bondarev na své protistalinské, ale sovětské pozici zůstal. Vyjadřoval se i proti disidentskému hnutí. Je mnoho záhad, skutečných i zdánlivých, v posledních dvaceti letech SSSR: rozhodně i naše dnešní hodnocení trpí často schematismem, nemluvě o pohledu na příčiny charakteru tehdejší literatury, např., vesnické prózy *Cesty našich generačních druhů* se rozcházely a rozešly postupně od druhé poloviny 80. let za glasnosti a perestrojky: většina byla nadšena, ale viděla jen jejich lesklý povrch, jiní viděli „za roh“ a tušili problémy, aniž by popírali nutnost změny systému, demokracii a svobodu slova. Bondarev patřil ke kritikům tohoto procesu: známá je jeho alegorie, že perestrojka je jako letadlo, které se ocitlo ve vzduchu a ještě neví, jestli pro ně existuje přistávací plocha.

Dotkl jsem se kdysi několikrát jeho románem *Bermudský trojúhelník* (Бермудский треугольник, 1999). Tam jsem si v řadě míst uvědomil, jak velkou pravdu měla česká rusistka Světlá Mathauserová, když upozornila v souvislosti s jiným ruským dílem, které bývá uzuálně označováno za první ruský román (sám bych dal přednost spíše pojmu „protoromán“) - *Životem protopopa Avvakuma* (1672-1675) - na hodnotové využívání slovesných časů (perfekta a aoristu): Avvakumův svět se tedy nejen ideově, ale také jazykově štěpí ve dvě hodnotové roviny. Spojitost Jurije Bondareva, ruského (sovětského) spisovatele, kontroverzního včera i

² Například G. Baklanov se zúčastnil známého setkání sovětských spisovatelů a literární emigrace v Dánsku, viz: Märta-Lisa Magnusson (ed.): *The Louisiana Conference on Literature and Perestroika*, 2-4 March 1988, South Jutland University Press 1989. Ještě roku 1979 byl jedním z těch sovětských spisovatelů, kteří odsoudili almanach *Metropol*.

dnes, kdysi kritika Stalinova kultu, „mladého buřiče“, který ve svých válečných prózách hledal nikoli „pravdu štábu“, ale „zákopu“, který se nostalgicky ohlížel za sovětskou dobou, ostře kritizoval zejména jelcinovské Rusko (odmítl od Jelcina převzít vyznamenání), který zaujímal a zaujímá společensky kontroverzní stanoviska, ale zůstává věrný svým reformně komunistickým ideálům, a protopopa Avvakuma je užší, než by se mohlo zdát: nejen v obdobné životní pozici (i když se to může zdát podivné) proti proudu, ale i v tom, že se jejich tvůrčí dráhy paradoxně střetly, neboť postava starověce (raskolnika) Avvakuma Petrova se objevuje přímo v Bondarevově románu *Hra* (Igra, 1985), díle psaném ještě za komunistického režimu v krizi postbrežněvismu, v nejistotě a v očekávání nejasných změn. Nebylo by to poprvé, kdy se Avvakumova postava zjevuje v pozdější ruské literatuře: když pomineme inspiraci Avvakumem, kterou pocítili takřka všichni významní ruští spisovatelé „zlatého věku“ ruské literatury (N. Gogol, F. Dostojevskij, M. Saltykov-Ščedrin) i „stříbrného věku“ (A. Remizov), bylo to u N. S. Leskova v první redakci jeho románové kroniky *Soborjane* (česky vyšla poprvé a naposledy 1903 péčí rajhradského mnicha Aloise Augustina Vrzala – pseudonym A. G. Stín³ – jako *Duchovenstvo sborového chrámu Čajuščije dviženija vody* – podrobněji ji kdysi rozebrala německá slavistka Ingeborg Gollertová.⁴

Bondarev vešel do českého čtenářského povědomí definitivně na počátku 60. let 20. století: jeho prvotina *Mládí velitelů* (*Юность командиров*, 1956) se do českého prostředí dostala až roku 1963, kdy již byla známější jeho průraznější díla (*Prapory žádají palbu*, rus. *Батальоны просят огня*, 1957, česky vyšlo 1960, *Poslední salvu*, rus. *Последние залпы*, 1969, vyšly 1961). Po válečných novelách přichází volná dilogie *Ticho* (*Тишина*, 1962, č. 1963) a *Příbuzní* (*Родственники*, 1969, č. 1971) s často citovaným „senzačním“ líčením Stalinova pohřbu a tragédie ušlapaných lidí. V těchto chvílích se zdálo, že Bondarev je konjunkturální spisovatel, jehož prózy se k nám překládaly takřka okamžitě, podobně jako básně Andreje Vozněsenského a J. Jevtušenka (vl. jm. Gangus, 1932/33 – 2017 Tulsa, Oklahoma) nebo prózy V. Těndrjakova (1923 - 1984). Později se čím dál víc ukazovalo, že Bondarev je především prozaikem lidského charakteru, lidské vůle a sebezapření udržet si v toku času, pod tlakem moci a v odzbrojujícím automatismu všedního dne své ideje a přesvědčení, jakkoli kontroverzní a jdou proti proudu. Má potřebu být permanentním kritikem, říkat jakoby překonané pravdy, provokovat svým konzervatismem: i když se shodoval s chruščovovskou kritikou stalinismu, viděl Rusko mnohem střízlivěji než kritičtí, ale současně

³ Viz I. Pospíšil: *Srdce literatury*: A. A. Vrzal. Brno 1993.

⁴ I. Gollert: *N. S. Leskovs Romanchronik „Die Klerisei“*. Freie Universität, Berlin 1969.

stále něčím nadšení básníci typu J. Jevtušenka. Bondarev patřil spíše k těm, jejichž tvorba nebyly většinová, byla programově protimódní a protikonjunkturální: buď tím, že byla příliš radikální (jeho pojetí války, popis Stalinova pohřbu v románu Příbuzní apod.), nebo naopak příliš konzervativní, když zcela převládla vlna módní negace minulosti. Paradoxní se může zdát jeho spojování pravoslavné staré Rusi se sovětskou dobou, která jí byla vždy nepřátelská: v tom se podstatně lišil od prozaiků a básníků tzv. vesnické literatury i od opozice, jak se projevila např. v almanachu *Metropol* (1978-79). Jsou spisovatelé i politici, kteří za života několikrát zásadně mění své názory a postoje, a mají tudíž stále pravdu, stále jdou progresivně kupředu. Vypadá to, že v jejich nitru probíhá autentický souboj, že se vyvíjejí, ale navenek to vypadá spíše jako běžná konverze, která směřuje k tomu, co je obecně přijatelné. Bondarev je nekonjunkturalista a kontinuita jeho zatvrzelosti je nejpatrnější právě v jeho umělecké tvorbě. Kvalitativně je jeho dílo nevyrovnané, významné je spíše tím, že dokázal vyhmátnout podstatné společenské problémy, i když pro mnohé je traktoval nepřijatelně. To se týká série románů z pozdní sovětské doby (*Volba*, Выбор, 1981, *Hra*, Игра, 1985, *Pokušení*, Искушение, 1992, *Neodporování*, Непротивление, 1996, sem patří i *Bermudský trojúhelník*, Бермудский треугольник, 1999, a *Bez milosrdenství*, Без милосердия, 2004). Jde v podstatě o impozantní, byť rozporuplnou, kroniku ruské inteligence a jejích skutečných nebo zdánlivých selhání a je pravda, že takové dílo jako znamení doby nevzniklo. Také Bondarevova návaznost nejen ideová (ruská výjimečnost, autochtonnost, nutnost zachovat ruskou tradici, bránit se zhoubnému, nemorálnímu Západu, ohlasy slavanofilských myšlenek, ale i stylová a jazyková, na starší vývojové linie v ruské literatuře, je zajímavým rysem jeho poetiky, i když protikladnost těchto představ je zřejmá, neboť sovětský režim byl původně plodem toho nejzápadnějšího myšlení, ideově vznikl v emigrantských kruzích ruských radikálních sociálních demokratů – obou frakcí – jako projev nutné evroipeizace a dokonce amerikanizace Ruska, jak o nich hovořil Lenin v rámci tzv. světové revoluce, o níž psal i Masaryk, i když každý jinak, nemluvě o pozdější kolektivizaci zemědělství a zničení tradiční ruské vesnice. Spojuje tedy Bondarev historicky nespojitelné, ale to je ostatně v mnohém charakteristické i pro dnešní ruskou politiku.

Jurij Bondarev je představitelem epochy, která se v dnešním Rusku někdy připomíná, ale spíše zapomíná. Kde jsou autoři jako Leonid Leonov, Konstantin Fedin, dokonce i Ilja Ilf a Jevgenij Petrov, Konstantin Simonov, kdysi doslova módní, i Solženicyn je už na okraji zájmu, v popředí jsou jiní, ale jak tomu bude za pár let, nevíme. Nakolik Bondarevovo dílo, dnes v mladé ruské generaci mrtvé, zůstane trvalejší hodnotou nebo bude spíše jen symbolem určité epochy, tu ční jako palčivá otázka.

Ivo Pospíšil